ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-3-91-35>

УДК 13:130.2+17:177

Москальчук М.М.¹

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМА Я-ІНШИЙ ЯК СКЛАДОВА ФІЛОСОФІЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ МІРЧА ЕЛІАДЕ

Анотація. У статті розглядається проблема Я-Інший у творчому доробку Мірча Еліаде, в якому основна увага зосереджена навколо протиставлення свідомості релігійної людини – свідомості людини мирської. Було встановлено, що за визначенням М. Еліаде основна різниця між релігійною людиною та мирською полягає в їхньому різному мисленні та світогляді: для релігійної людини увесь всесвіт пронизаний священним; для мирської людини світ та події є життєвими і вони не несуть ніякої святості; для мирської людини відхід від священного приводить її до справжньої реальності; релігійна людина знаходить реальність саме у священному; для релігійної людини час завжди повторюється завдяки ритуалам; для мирської людини час є переривчастим, він існує тут і зараз. За М. Еліаде головним для релігійної людини є феномен посвячення. Проаналізовано визначення, яке ввів М. Еліаде, – ієрофанія, й встановлено, що вона є проявом священного, нею наділені місце, річ та прояви природи, які також несуть священну характеристику. Загалом, погляди М. Еліаде пронизані гуманістичним змістом, формуванням і вихованням толерантності, прийняттям і визнанням того, що світ різний і в ньому кожна людина є неповторною та унікальною.

Ключові слова: М. Еліаде, Я-Інший, релігійна людина, мирська людина, священне, філософія толерантності, ритуал.

Moskalchuk Maryna

Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE PROBLEM I-OTHER AS COMPONENT OF THE PHILOSOPHY OF TOLERANCE IN THE SCIENTIFIC HERITAGE MIRCHA ELIADE

Summary. The article considers the problem of I-Other in the creative work of Mircha Eliade, in which the main focus is on the opposition of the consciousness of a religious person – the consciousness of man to the world. It is established that a religious person and a secular person have a common nature, because originally a secular person was religious. Determinate what a religious person in his life striving for the sacred, at the same time trying to get closer to the Gods or the Founding Heroes. It is revealed what for a secular person there are no such saints places as a religious person, but for him there are special places that are so to speak "saints". It has been determined that signs have a sacred property for a religious person, in addition, places are sacred and such a place is the church. In which, special attention is paid to the threshold, which is the boundary between the religious and secular worlds. It is established what the whole world for a secular man is a set of material things and a manifestation of nature. Living in this diverse world, the secular human must take responsibility for everything that the world and nature give him. It is determined that ierophanies carry not only places and things, but also manifestations of nature: water, lightning, sun. It was found that according to M. Eliade, the main difference between a religious person and a secular person is their different thinking and worldview: for religious human the all universe is permeated with sacred; for secular human the world and events is a vital and they do not carry none holiness; for secular human departure from sacred leads her to the true reality; the religion human to find reality exactly in the sacred; for religion human the time always repeated thanks to rituals; for secular human the time is intermittent, he exist here and now. According to M. Eliade, the main for a religious person is a phenomenon of initiation. The definition introduced by M. Eliade – ierophany is analyzed, and it is established what it is a manifestation of the sacred, it is endowed with a place, a thing and manifestations of nature, which also have a sacred characteristic. In general, the views of M. Eliade are permeated with humanistic content, the formation and education of tolerance, acceptance and recognition that the world is different and in it each person is inimitable and unique.

Keywords: M. Eliade, I-Other, religion human, secular human, sacred, philosophy of tolerance, ritual.

Постановка проблеми. Сучасні суспільства, у тому вигляді в якому вони існують у даний час, пройшли у своєму формуванні не одне сторіччя, зазнавши зміни не тільки у розвитку державного устрою, соціальної складової, відчутні зміни відбулись і в культурному житті кожної із нині існуючих держав, особливо помітні вони в релігійній сфері суспільств. Такі події спричинили розвиток різних релігійних традицій, які не тільки протистояли одна одній, а й запозичували

основне із світських ідей, що стало приводом для конкуренції не тільки з релігією, а й між собою. В такому бурхливому і мінливому світі, коли різні традиції подекуди виглядають досить суперечливими, люди починають вести себе відповідно: дискусують, протистоять один одному, а тому починають сприймати людей поруч із собою як Інший. У ідейному протиставленні представників інших традицій і полягає сенс проблеми «Я-Інший». Зазначимо, що така різність думок не завжди при-

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3621-7282>

води́ла до гармоні́йного існування, подекуди це вело до виникнення ворожих стосунків, які з часом переростали у війни та різні конфлікти. Така поведінка пояснюється тим, що кожен із представників тієї чи іншої ідеї намагався зробити так, щоб саме його цінності почали панувати в суспільстві й навіть у світі. Як наслідок – негативні суперечки ведуть до зникнення толерантних відносин, відсутності поваги один до одного і доброзичливого ставлення до інших. Тому, в сучасних реаліях надзвичайно актуальним є вивчення проблеми «Я-Інший», а саме: необхідність дослідження та визначення питання – чому існування різних ідей (релігійної та мирської) іноді призводить до сутичок і чому вони стають причиною зникнення толерантного ставлення один до одного. Для розкриття сутності проблеми «Я-Інший», ми проаналізуємо науковий спадок румунського та американського філософа, релігієзнавця і філософа культури Мірча Еліаде (1907–1986), в творчості якого висвітлювались такі теми, як міф, архаїчна свідомість, традиції давніх цивілізацій, а також проблеми Я-Інший. Це дасть можливість нам віднайти глибокі, оригінальні та цінні ідеї в його працях та зробити ґрунтовний висновок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики «Я-Інший», як характеристики міфологічної свідомості, були представлені в працях наступних дослідників – В. Євсюкова, Л. Леві-Брюля, К. Леві-Строса, Е. Мелетинського та ін. Співвідношенням «Я-Інший», з філософської точки зору, задля формування морального відношення до представників іншої релігії, традиції, культури цікавились: Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Й.Г. Фіхте та ін.; як складову філософської думки досліджували – М. Бердяєв, Е. Гусерль, М. Бубер, Г. Зіммель, Ж.-П. Сартр; соціологічну складову «Я-Інший» досліджували А. Шюц, Р. Штіхве та ін.; як складову екзистенціальної філософії вивчали – Отто фон Більнов, А. Камю, Ф. Кафка, М. Хайдегер, К. Ясперс; з точки зору герменевтики «Я-Інший» досліджували такі вчені, як – В. Дільтей, Х.-Г. Гадамер, П. Рікьор, Ф. Шлейємакхер та ін.

Також проблематику «Я-Інший» в соціально-психологічному аспекті, а саме пізнання та сприйняття людиною людини, досліджували Б. Ананьєв, О. Бодальов, А. Петровський, Л. Петровська. Окрім цього дана проблематика відображалась як форма діалогу в працях таких вчених як – С. Братченко, В. Кан-Калик, С. Шеїн та ін. Як частина культури «Я-Інший» відображена в працях Л. Гумільова, Ю. Степанова, О. Юдіна, М. Еліаде та ін. Звичайно, сучасна наукова література налічує чимало праць присвячених дослідженню розуміння опозиції «Я-Інший», а також наукового доробку М. Еліаде, однак окремої ґрунтовної розвідки стосовно розкриття саме філософії толерантності в творчості вченого не було. Тому є необхідність у подальшому науковому дослідженні цього питання.

Тому, **метою статті** є розкриття сутності Я та Інший, з'ясуванні яким чином можливо втілити філософію толерантності в суспільство, в якому існує опозиція «Я-Інший», та ґрунтуючись на поглядах М. Еліаде, визначити чи можливо завдяки ідеям толерантності досягти гармонійного співіснування представників різних ідейних течій.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи бінарність «Я-Інший» в світлі сучасних культурних

подій, які відбуваються в Україні та в усьому світі, людину починають розуміти не як саму по собі, відділену від усього суспільства, а навпаки як дійову особу, яка взаємодіє та комунікує з іншими людьми, тим самим входить до дискусії задля отримання спільного результату чи отримання для кожної із сторін свого інтересу. У цьому аспекті слід зазначити, що досліджуючи опозицію «Я-Інший», вчені притримувались різних думок щодо розуміння та вирішення цієї проблеми. Так, наприклад, М. Бахтін зазначав, що Я не може існувати без Іншого. На думку вченого, Інший – це не просто мисленнєвий об'єкт, це є сама людина, чи будь-яка жива істота. Тому, Я може не тільки розвиватись, а ще й відбувається процес його становлення. Отже, М. Бахтін переконаний, що для створення взаєморозуміння між Я та Іншим, необхідне спілкування між ними, яке повинно існувати не як монолог, а як звернення у вигляді діалогу [1, с. 13].

Інший дослідник – М. Бубер, аналізуючи розуміння «Я-Інший» зазначав, що дана проблема існує у вигляді «Я-Ти» і «Я-Воно». У цій проблемі, саме Воно, є тим об'єктом, який непізнаний, а тому його необхідно дослідити, щоб в результаті він став Ти, тобто тим, хто має значимість [1, с. 13–14]. З наведеного слідує, що за М. Бубером, Я не може існувати без Іншого, вони мають взаємодоповнювати один одного. Тому для розвитку Я необхідно щоб існував його зв'язок з Іншими, і навпаки – розвиток Іншого повинен залежати від спілкування з Я. Це означає, що «суб'єкт ніколи не буде в центрі свого світу, він існує на межі декількох культур. Щоб бути справжнім мисленням, яке вдосконалюється та трансформується, мое мислення повинно зустрітись з іншими мисленням, іншою логікою» [1, с. 14].

Зазначимо, що такої ж думки дотримувався і М. Фуко, який також вважав, що Я співіснує з Іншим, завдяки знанню та діалогу (дискурсу), а також, що на основі зв'язку з владою відбувається формування відносин між Я та Іншим [4].

Однак, на противагу зазначеному вище виступив Ж.-П. Сартр, який висловив свій негативний погляд щодо співвідношення «Я-Інший». Він зазначав, що існує конфлікт між Я та Іншим, в якому пізнаючи Іншого ми не можемо побачити його суб'єктивність, і тим самим стає неможливим пізнати його. Це ж стосується відношення Іншого до Я, де Інший не може пізнати Я тому, що також не має можливості побачити суб'єктивності Я [2]. Як бачимо, такі погляди Ж.-П. Сартра свідчать про те, що вчений вважав неможливість співіснування Я та Іншого, пояснюючи це тим, що не завжди суб'єктивність можливо до кінця зрозуміти. Саме суб'єктивність це наша внутрішня індивідуальність, особливість нашого характеру, а тому ми не завжди можемо зрозуміти один одного. Отже, необхідною умовою для гармонійного співіснування Іншого та Я є пізнання один одного, розуміння духовного світу, світогляду та принципів якими ми керуємось у житті. Таким чином, зрозуміючи сутність кожного із нас, ми зможемо зрозуміти і власний світ, і світ іншого, зрозуміти те, що вони відрізняються, є несхожими. І тільки ґрунтуючись на розумінні відмінностей між своєю суб'єктивністю та суб'єктивністю Іншого, ми зможемо прийти до дружніх стосунків.

Слід зазначити, що в науковому доробку М. Еліаде, також приділяється багато уваги до-

слідженню проблеми «Я-Інший». Однак, вчений виходить з розуміння даної проблематики як культурної складової, а саме – досліджує протиставлення релігійної свідомості мирській. М. Еліаде вважав, що саме співвідношення даних видів свідомості веде нас до розуміння цих світоглядів, розуміння того, як вони бачать навколишній світ. Це допоможе нам краще зрозуміти відмінність між цими двома світоглядами.

Як зазначав М. Еліаде, для релігійної людини простір є неоднорідним, в ньому існують розломи та розходження, для їхнього зникнення, релігійна людина звертається до священного, саме існування якого в просторі робить його насправді дійсним. Для прояву священного необхідна певна точка відліку, яку релігійна людина і намагається знайти. Вона знаходить її в «Центрі Світу», вважаючи, що за допомогою віднайденого Центру створюється Світ. Таким чином, «відкриття священного простору дозволяє знайти «точку відліку», зорієнтуватись в хаотичній однорідності, «створити Світ» та жити в ньому реально» [2, с. 22–23]. Що стосується мирського світосприйняття, то тут для людини є все відносним, всі події є життєвими, люди існують як маса, перебуваючи в цьому мирському світі індивід втрачає саме цей Центр від якого бере початок Світ. Але для мирської людини, зазначає М. Еліаде, існують її «святі місця», які несуть в собі саме цю неоднорідну характеристику, яка властива релігійному світогляду. До таких певних особливих місць можна віднести «рідний пейзаж, місце, де народилось перше кохання, вулиця чи квартал першого іноземного міста, яке побачили в юності, і які зберігають навіть для людини щиро нерелігійну особливу якість – бути «єдиним». Це – «святі місця» її особистого всесвіту» [2, с. 23].

Окрім зазначеного, досить важливим для релігійної людини є знаки, якими вона наділяє всі речі та предмети. Тому, якщо певна річ отримує знак, вона одразу ж стає священною. Певне місце також несе священну характеристику і таким головним священним місцем для релігійної людини є церква. Де, в свою чергу, поріг церкви є не менш важливим та значущим. Так, переступаючи через поріг людина потрапляє до зовсім іншого світу. Таким чином, вважає М. Еліаде, поріг виступає своєрідним символом, який «розділяє два простори, в той же час він вказує на дистанцію між двома образами життя: мирським та релігійним. Це також бар'єр, межа, яка поділяє та протиставляє два світи, і, з іншого боку, це те парадоксальне місце, де вони повідомляються, де світ мирського може перейти в світ священного» [2, с. 24].

Мешкаючи у світі, який для релігійної людини несе тільки священні знаки і події, людина таким чином сприймає все через призму святості, вносить її і у власне життя. Так, будуючи нове житло або закладаючи нове місце для поселення, людина намагається повторити дії богів, тим самим можна сказати, що вона починає будувати «новий світ». Тому «будь-яке будівництво нового житла чимось нагадує новий початок, нове життя. А будь-який початок повторює перший, саме коли виник тільки Всесвіт» [2, с. 43]. Таке повторення дій стосується й часу, до якого релігійна людина у своєму житті завжди прагне, який є Міфічним Часом, Початковим. З чого слідує, що священний час є неоднорідним та безперервним, його неоднорідність

та постійність підтримується за допомогою свят, ритуалів, які повторюються людиною із покоління в покоління, тоді як Мирський час є переривчастим, має початок та кінець, це час тут і зараз.

З наведеного вище можна зрозуміти, що для релігійної людини весь оточуючий світ несе в собі священність. Такий прояв священності М. Еліаде називає ієрофанією, під якою можна розуміти будь-яке місце, простір, час, а також прояв природних явищ, тобто всі події це – ієрофанія. Як зазначає М. Еліаде, Бог творець Космосу, він створив небо, а тому й живе на небі, його дії проявляються в різних метеорологічних феноменах, таких наприклад, як грім, блискавка, гроза, метеорити. Вода також несе в собі священний символізм, який в рівній мірі можна розглядати, як смерть так і народження. Тут символізм народження, який несе в собі вода, визначається «по-перше, тим, що за розкладенням слідує «нове народження», а по-друге, тому, що занурення «удобряє» та множить життєвий потенціал» [2, с. 83]. Мирська людина, зазначає М. Еліаде, не вбачає у Всесвіті Космос, для неї весь оточуючий світ це – матеріальні предмети та фізичні прояви планети. І тут головним для нерелігійної людини є з розумом ставитись до резервів, які нам дає планета. Тому вода, яка також належить до таких стихій, які характеризуються розкладенням і руйнуванням форм, може «змивати гріхи», а тому постає одночасно, як очищаюча так і регенеруюча сила.

Слід звернути увагу на ще одну, не менш важливу ознаку ієрофанії, на яку вказує М. Еліаде, – це те, що життя пов'язано з космосом. Вчений вважав, що саме завдяки даному зв'язку життя має можливість для періодичного оновлення. Здатність до оновлення космосу М. Еліаде порівнює з гігантським деревом. Таке символічне уподобання життю дерева він пояснює способом існування Космосу, і в першу чергу його здатністю до безкінечного відродження. «Образ дерева обраний не тільки як символ Космосу, – зазначає М. Еліаде, – але і як спосіб вираження життя, молодості, безсмертя, мудрості і знання» [2, с. 100]. Окрім дерева для релігійної людини ієрофанію несе також і каміння, яке символізує міць та незламність, а от місячні цикли і вода виступають символом смерті та народження людини. І тільки «сонячні ієрофанії здатні втілювати релігійні цінності самостійності й сили, суверенітету і розуму» [2, с. 100]. З цього слідує, що кожне явище, річ та подія несуть не тільки сакральний зміст, а й є способом існування для людей. Тобто, за допомогою священного змісту речей кожна людина має можливість орієнтуватись в житті, спілкуватись з іншими та комфортно співіснувати. «Всі людські органи, всі фізіологічні акти, всі жести людини мають релігійне значення. Тому, що всі вчинки людини були здійснені Богами чи Героями-засновниками цивілізації» [2, с. 105].

Слід відмітити, що важливу роль в житті релігійної людини відіграє феномен посвячення, саме завдяки йому людина стає людиною, тобто отримує справжню природу. М. Еліаде вважав, що будучи посвяченою людиною, тим самим, полишає свій так би мовити природний стан і через ритуальну «смерть» згодом воскрешає і знову народжується. Це є своєрідним випробуванням, пройти яке вимагає посвячення. Пройшовши його людина отримує нове буття, і таке буття

священної людини наближає її до Героїв-засновників. Посвячена людина – це людина, яка має здатність до пізнання. «Посвячений – це не тільки «новонароджений» чи «воскреслий», він людина, яка знає, йому відкриті таємниці, відомі одкровення метафізичного порядку» [2, с. 117].

Порівнюючи буття релігійної людини та мирської М. Еліаде зазначав, що вони існують на зовсім різних, інших рівнях. Так, релігійна людина прагне досягти іншої буттєвості, священної, яка дана їй Богом чи міфічними Героями. Саме стаючи ближчим до святості, людина діє та живе в реальному світі. «Релігійна людина вірить, що життя має священні джерела, і що людське існування реалізує всі її потенційні можливості в тій мірі, в якій воно є релігійним, тобто бере участь в реальному» [2, с. 126]. Тоді як нерелігійна людина живе в повсякденному світі, для неї оточуюче середовище, яке складається із речей, подій, людей яких вона зустрічає, це всього лише буденність. Однак, як ми вже знаємо, всі ці речі, події і т.п., займають особливе місце в житті людини, вони змушують її знову і знову, як в перший раз, переживати приємні емоції. Проте, як зазначає М. Еліаде, ця особливість місць чи подій, в початковій своїй природі йде не від Бога чи Героя-засновника, які дають початок всьому сущому і несуть священну властивість, а навпаки, мають спонтанний, несподіваний початок, який залежить тільки від людей. Тут М. Еліаде робить роз'яснення з якого слідує, що нащадком мирської людини є сама релігійна людина, тому значна частина буття нерелігійної людини включає в себе сферу священного, а тому певна кількість дій мирської людини це імпульси, які виходять із таємної природи самої людини, а саме із сфери безсвідомого. Однак, та частина внутрішньої природи, яка залишається в мирській людині релігійною, заважає їй знайти себе в суспільстві та реалізуватись, що спонукає людину відійти від священного. «Нерелігійна людина заперечує піднесення, погоджується з відносністю «реального». Священне – це головна перепона на шляху до її свободи. Вона стане сама собою лише тоді, коли витриває із себе все містичне» [2, с. 126].

Висновки. На основі проведеного дослідження наукового доробку М. Еліаде та вивчення пробле-

ми «Я-Інший» у філософії толерантності, можна зробити наступний висновок. Буття мирської людини в минулому було наповнене релігійним змістом, що спонукало її стати релігійною, але в певний момент кризи чи певного переосмислення власного життя, така релігійна людина відходить від священних таїнств і звертає увагу на більш буденні, приземлені речі, і згодом стає мирською людиною. Однак, протиріччя між релігійною та мирською людиною полягають в тому, що життя релігійної людини повністю підпорядковано священним ритуалам, правилам, таїнствам, які несуть в собі релігійний зміст, для homo religious ідеї та дії мирської людини є незрозумілими, дивними та навіть можуть нести певну небезпеку, а отже сприймаються як Інші. Те ж саме можна сказати і про сприйняття нерелігійною людиною релігійних ідей, тобто все, що нести релігійний зміст буде для мирської людини чужим, іншим.

Звичайно, постає питання чи можливо досягти толерантних відносин в суспільстві, коли існує проблема «Я-Інший», і що сприятиме вирішенню даної проблеми та становленню гармонійних відносин. Для вирішення цієї проблеми М. Еліаде пропонував визнати те, що сприймаючи світ по-різному, мирська людина має таку ж історію та початок як і релігійна людина тому, що першопочатково також була релігійною, з чого слідує, що вони мають одну природу. Безсуперечно, існування проблеми «Я-Інший» буде існувати в суспільстві завжди, адже з розвитком світу, технологій змінюється і людина, виникає значна кількість різноманітних світоглядів, релігій, які в свою чергу стають причиною появи представників нових поглядів, які сприйматимуть один одного як Інший. Тому, для уникнення та подолання конфліктів і суперечок, які виникають внаслідок зіткнення таких різних світоглядів, перш за все, необхідно не забувати про те, що ми маємо одну природу, не дивлячись на те, що поділяємо різні погляди. І чим частіше ми будемо звертатись до філософії толерантності, яка несе в собі виховання поваги, свободи, поваги до свободи іншого, допомагає існувати в світі де є опозиція «Я-Інший», тільки тоді ми зможемо досягти гармонії і толерантності в стосунках між людьми.

Список літератури:

1. Дорогавцева И. С. Проблема Другого в западной культуре : автореф. дис. канд. культурологии : 24.00.01. Чита, 2006. 24 с.
2. Елиаде М. Священное и мирское. Москва, 1994. 142 с.
3. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии. Москва : ТЕРРА Книжный клуб. Республика, 2002.
4. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / пер. с фр. Москва : Касталь, 1996. 448 с.
5. Фуко М. Интеллектуалы и власть : Избранные политические статьи, выступления и интервью / пер. с фр. Б.М. Скуратова; под общ. ред. В.П. Большакова. Москва : Праксис, 2006. Ч. 3. 390 с.

References:

1. Dorogavtseva I.S. (2006) Problema Drugogo v zapadnoy kulture [The Problem of the Other in Western Culture] (PhD). Chita.
2. Eliade M. (1994) *Svyaschennoe i mirskoe* [Sacred and Secular]. Moskva. (in Russian)
3. Sartr Zh.-P. (2002) *Bytie i nichto: Opyit fenomenologicheskoy ontologii* [Being and Nothingness: An Experience of Phenomenological Ontology]. Moskva: TERRA Knizhnyiy klub. Respublika. (in Russian)
4. Fuko M. (1996) *Volya k istine: po tu storonu znaniya, vlasti i seksualnosti. Raboty raznyih let* [The Will to Truth: Beyond Knowledge, Power and Sexuality. Works of different years] / per. s fr. Moskva: Kastal. (in Russian)
5. Fuko M. (2006) *Intellektualyi i vlast: Izbrannyye politicheskie stati, vystupleniya i intervyyu* [Intellectuals and Power: Selected Political Articles, Speeches and Interviews] / per. s fr. B.M. Skuratova; pod obsch. red. V.P. Bolshakova. Moskva: Praksis. (in Russian)